

RAZMIŠLJANJA OB NEKATERIH ODPRTIH VPRAŠANJIH IZ PRETEKLOSTI ŠALEŠKE DOLINE

Šaleška dolina, katere upravno in gospodarsko središče je danes Velenje, je bila naseljena že v daljni preteklosti. To nam dokazujejo ostanki, ki so bili najdeni v neposredni okolici Velenja. V Mornovi zijalki pri Šoštanju je Srečko Brodar leta 1936 izkopal ostanke nasebline prazgodovinskega človeka. Najstarejše med njimi lahko datiramo celo v pozno fazo starejšega paleolitika. V bližini Velenja so bile odkrite nekoliko mlajše najdbe v Bevčah, kjer so našli tri prazgodovinske železne predmete. V okolici Velenja pa leži še veliko fragmentov opeke in keramike, ki je verjetno iz časa Rimljanov.

Za starejše obdobje so najdbe na področju velenjske občine fragmentarne, saj do danes ni bilo najdeno ničesar, kar bi dokazovalo večjo poselitev tega področja. Tako ostaja odprto vprašanje, kako je izgledala dolina v času pred prihodom Rimljanov v naše kraje ali oz. v kolikšni meri je bila dolina poseljena, ali je poselitev obsegala le dolinsko dno, ali tudi okoliško gričevje, kakšna je bila gostota poselitve ipd. Odgovore na vsa ta vprašanja bi nam lahko

** Pričujoči tekst je nastal ob pripravljanju zvezka Šaleških razgledov, ki je pred vami. Ob urejanju zvezka se je pokazala potreba po prikazu preteklosti kraja Velenje. Ker pa je stopnja raziskovanja preteklosti Velenja daleč od tega, da bi omogočala kolikor toliko »resno« razpravo, je nastal pričujoči tekst, kot neke vrste »zamenjava« in kot težnja, da bi naštetja odprta vprašanja vzpodbudila večje zanimanje za bogato preteklost doline in vzpodbudila sistematično raziskovanje le-te. Avtor pa si želi še poudariti, da so v tekstu omenjena le nekatera odprta vprašanja in da so tudi ta zgolj nakazana ter pomenijo neke vrste delovni program, ki si ga je zadal velenjski muzej.*

dala le sistematična izkopavanja in preučevanje starih ledinskih imen, katera bi nam s svojim možnim predrimljan-skim korenem ali ohranjeno reminiscenco na prvotne prebivalce lahko govorila o daljši kontinuiteti naselitve doline, kot pa jo danes poznamo.

Povsem drugače pa je s časom, ko so te kraje zasedali Rimljani. Najdba rimskega nagrobnega spomenika na žup-nijski njivi pri Velenju leta 1882, ki je danes na ogled v velenjskem muzeju, najdbe novčičev Valerijana in Maksima Tračana v Šoštanju in še mnoge druge manjše najdbe nam govorijo o tem, da je bila na področju Šaleške doline v teh časih rimska naselbina. Na teh dejstvih in na raziskovanju starih ledinskih imen tudi temelji domneva, da je bila nekje na mestu današnjega Velenja, oz. natančneje Stare vasi, locirana rimska poštna postaja Upellae, ki je skupaj s Colatiom (Stari trg pri Slovenj Gradcu) stala ob pomembni cestni povezavi med Celeo (Celjem) in Virunumom (Gospo-svetsko polje). Vprašanje lokacije poštna postaje Upellae je podrobneje obdelano v razpravi Jožeta Hudalesa: »Ka-kšno je bilo Velenje v rimskih časih?«, ki je tudi objavljena v pričujočem zborniku, zato se na tem mestu ob vprašanju lokacije postaje ne bi spuščal v podrobnosti.

Popolnoma pa ostaja odprto vprašanje, kakšna je bila Ša-leška dolina v obdobju od preseljevanja narodov, do viso-kega srednjega veka, saj je naslednji znan podatek o dolini šele iz 12. stol., ko se omenja cerkev sv. Jurija v Škalah, grad Kacenštajn v Šentflorijanu, grad Šalekin Turn v Škalah (1). Da pa je vsaj škalska cerkev starejša lahko z gotovo-stjo domnevamo že na podlagi dejstva, da je imela status prafare, ki je bil dan samo najstarejšim cerkvam in običaj-no tudi središčem kolonizacije. 22. julija 1808 je tedanji dekan v Škalah Janez Barbo zapisal o starosti škalske cerkve, da je iz 10. stol., ko je takratni lastnik posestva »Na stopnicah«, ki se je pokatoličnil in umrl brez na-slednikov zapustil zemljo, gozd in nekaj podložnikov, za ustanovitev fare (2). Žal Barbo ne zapiše kje je dobil te

podatke, saj bi bili za poznavanje najstarejše zgodovine Šaleške doline zelo pomembni, kajti v njih ne omenja le cerkve, temveč tudi dvorec v Škalah, ki bi naj bil še starejši. Poleg tega pa bi iz omenbe podložnikov izhajalo, da so bili fevdalni odnosi v Šaleški dolini v 10. stol. že razviti. Dokler ne bo najden vir na podlagi katerega je zapisal dekan Barbo omenjeno trditev, pa bo ostala domneva o nastanku škalske fare v 10. stol. le domneva in jo moramo jemati le z največjo mero previdnosti.

Toda vse to nam ne pomaga odgovoriti na vprašanje kako in kdaj je potekala kolonizacija doline od 6. stol., naselitve Slovanov, dalje. Pri razrešitvi teh vprašanj se bomo morali opreti na vire, ki so še povsem neobdelani (3). Kot vir prvega reda se nam seveda najprej ponujajo urbarji. Žal pa so za Šaleško dolino ohranjeni najstarejši urbarji šele iz 15. stol., ko poznamo urbarje posestev Ekenštajn, Forhtenek, Kacenštajn in Šoštanj, vse iz leta 1480. Drugi vir, ki pride v poštev pri raziskovanju tudi najstarejše kolonizacije so katastrske mape, pri proučevanju katerih pa je potrebna velika doza previdnosti in preverjanja z drugače dobljenimi podatki.

Zaradi relativnega pomanjkanja primarnih zgodovinskih virov, se bo pri proučevanju kolonizacije potrebno v večji meri opreti na vire, ki jih lahko pripravijo pomožne vede. To so na eni strani arheološki ostanki, na drugi pa tudi etnološki izsledki, kateri lahko oboji ob primerni dozi kritičnosti pri uporabi, pomagajo zgodovinarju pri proučevanju. Zelo pomembno pomoč pri proučevanju kolonizacije bo lahko nudila zgodovinarju toponomastika – veda o imenih krajev, voda, gora – kjer je za vprašanje kolonizacije v prvi vrsti pomembno poznavanje starih ledinskih imen, ki danes žal izginjajo. Ravno tako bo potrebno preučiti lego in ureditev naselitvenih območij, ter imena in tudi priimke, ki so sicer nastali šele od konca srednjega veka dalje, so pa lahko zelo pomemben pokazatelj časa in kraja pri-

selitve neke družine. Na tem mestu bi opozoril le na priimka dveh velikih mož doline. To je družina Vošnjak, o katere priimku tudi dr. Josip Vošnjak v svojih Spominih pravi, da so priseljenci iz Bosne (Bošnjak), kar omogoča domnevo, da so se preselili v naše kraje pod pritiskom Turkov od 13. do 15. stol. drugi priimek, ki nam lahko govori o kraju iz katerega se je priselila družina, pa je priimek Krajnc. V dolini poznamo vsaj dr. Josipa Krajnca, pravnika svetovnega slovesa, rojenega v Škalah. Vendar je potrebno domneve zgrajene le na tako dobljenih podatkih jemati z rezervo in jih moramo še dodatno preverjati.

Tloris trga Šoštanj iz franciskejskega katastra leta 1827

Za preučevanje najstarejše slovanske kolonizacije doline, pa je brez dvoma zelo pomemben že omenjeni podatek, da so bile Škale sedež profare (4). Le te so navadno nastajale v središčih starejših kolonizacijskih območij. Profare običajno združujejo ljudi istega kolonizacijskega območja. Mlajše fare pa se večkrat ustanavljajo za območje na novo izkrčene in naseljene zemlje in z njeno mejo njihove meje

sovpadajo. Zato bo za poznavanje preteklosti doline zelo pomemben študij cerkvene ureditve in seveda vprašanje, v koliki meri je nastanek vikariatov v Šmartnem pri Velenju, Šoštanju in Šentilju, ki se vsi kot vikariati omenjajo v 13. stol., (5) povezan s širitvijo naselitvenega območja v dolini. Vse tri cerkve so se namreč skoraj istočasno izvile izpod patronata Škalske fare in postale vikariati. Žal sta dve od najstarejših cerkva v dolini uničeni in je tako onemogočeno njuno umetnostno zgodovinsko raziskovanje, ki bi mogoče pripeljalo do izsledkov, ki bi o času nastanka povedali več.

Ob vprašanju najstarejše kolonizacije Šaleške doline pa ne smemo pozabiti na že omenjeno domnevo, da moremo na področju Stare vasi iskati rimsko pošto postajo Upellae, ki je stala ob cesti Celea – Virunum. V kolikor se ta predpostavka izkaže za resnično, bi to še podkrepilo tezo o mnogo zgodnejši slovanski poselitvi Šaleške doline, kot se je domnevalo do zdaj, saj stare rimske ceste predstavljajo tiste komunikacijske poti, ki so jih pri naseljevanju uporabljali tudi Slovani in je zato gostota naselitve ob teh cestah večja že v najzgodnejši fazi. Vsekakor pa je v srednjem veku potekala komunikacija med Celjem in Slovenj Gradcem in naprej na Koroško preko Velenja, oz. Stare vasi čez Škale, mimo Brezovška, na Plešivec in preko Dovž proti Slovenj gradcu. Šašel upravičeno domneva, da je to naslednica rimske poti. Vsa ta dejstva nam omogočajo upravičeno domnevo, da je bila Šaleška dolina že v zgodnjem srednjem veku gosteje in hitreje naseljena, kot se je domnevalo. Kakšna je bila gostota naseljenosti, kako in kdaj je naseljevanje potekalo, pa nam bo odkrilo šele postopno preučevanje in primerjanje dobljenih podatkov, kar je velika naloga zgodovinarjev Šaleške doline v prihodnje.

Za drugo stopnjo kolonizacije Šaleške doline od 10. do 13. stol. imamo že danes na voljo več podatkov, ki nam omogočajo sklepanje o razširjenosti naselitve v dolini. Za ta čas so pomembni tako podatki o širitvi cerkvene organiza-

cije, kot podatki o gradovih, ki jih je v dolini veliko in nam preučevanje njih nastanka omogoča sklepati na širjenje kolonizacijskega področja.

Če odštejemo zelo vprašljivo omembo dvora v Škalah o kateri smo zgoraj že govorili, v Šaleški dolini prvič srečamo gradove omenjene v 12. stol. (6). Leta 1173 se tako pojavi grad Kacenštajn, v listini, ki je nastala med leti 1192 in 1220, sta omenjena med ostalimi tudi brata Eberhard in Herman de Schonenst(ein), iz 12. stol. pa je tudi grad Turn v Škalah, ki je sicer prvič eksplicitno omenjen leta 1207, vendar nam primerjava z drugimi podatki omogoča datacijo gradu vsaj v 12. stol. V skrivnost pa je zavit čas nastanka starega gradu Limbar, ki je bil razrušen v času kmečkega upora 1635 in je potem povsem propadel, ter se žal do danes niso ohranile niti razvaline. Omenja se prvič leta 1264, ko srečamo med štajerskimi vitezi krške škofije tudi Nikolaja Limbarskega. Toda ime griča na katerem je ta grad stal, Gradišče, ponavadi pomeni kraj, ki je bil zelo zgodaj naseljen. Običajno že v dobi preseljevanja narodov, čeprav je to za grad Limbar lahko le zgolj zelo vprašljiva domneva. O njegovi veliki starosti pa nam govori, cerkvena sv. Jakoba na Gradišču, za katero se domneva, da je bila svoj čas grajska kapela in katero lahko po ohranjenih stavbnih elementih datiramo že v čas romanike. Na obrobju današnje občine Velenje je v tej dobi nastal grad Valdek (1141), ki je odigral veliko vlogo tudi pri zgodovini Šaleške doline.

Veliko več gradov srečamo omenjenih v 13. stol., ko so nastali skoraj vsi najpomembnejši gradovi, ki so odigrali v kasnejši zgodovini Šaleške doline veliko vlogo. To je v prvi vrsti velenjski grad, ki ga prvič srečamo leta 1275, grad Šalek, katerega lastniki se omenjajo leta 1264, verjetno tudi grad Ekenštajn, ki je prvič omenjen sicer pred letom 1322, ter grad Forhtenek, ki se omenja v istem času – leta 1317. Za preučevanje zgodovine kolonizacije pa je posebej zanimiv dvor v Skornem, ki je kasneje izginil. V zgodovini

se pojavi v letu 1243, ko se omenjata Henrik in njegov brat Diepold iz Skornega, ki ju srečamo tudi leta 1246. Ta dvor je zanimiv zaradi tega, ker nam njegova omemba govori o veliki razširjenosti višinske kolonizacije v naši dolini v 13. stol. Skoraj v istem obdobju, kot zgoraj omenjeni gradovi, se pojavi v zgodovini tudi zavodenski grad Žamberk (1322), ter grad v Šmartnem ob Paki. Vidimo lahko, da je s tem v 13. stol. že praktično izgrajena mreža gradov, ki se kasneje ni več mnogo spremenjala. Preseneča nas lahko le, da se v zgodovini zelo pozno pojavi grad v Šentilju, Švarcenštajn, leta 1371, saj na drugi strani najdemo šentiljsko cerkev že leta 1261, ko je verjetno že tudi bila vikariatna. Skoraj gotovo gre v primeru Šentilja za nesrečno igro zgodovine in lahko zelo upravičeno domnevamo, da je tudi tu bil dvor že v starejši dobi. Za Šentilj pa bo potrebno rešiti tudi vprašanje Kosezov, ki jih srečujemo v starejših urbarjih, urbar iz leta 1426 pa pozna celo kraj (mogoče ledinsko ime?) z imenom Koseze (7).

Poleg preučevanja gradov, nam o razširjenosti področja naselitve mnogo govori širjenje cerkvene mreže. Medtem, ko do 13. stol. v Šaleški dolini ne poznamo nobene druge cerkve, razen Škalske, se v 13. stol. »naenkrat« pojavita obe cerkvi v Šoštanju, cerkev v Šmartnem pri Velenju, Šmartnem ob Paki in Šentilju.

Že na podlagi teh podatkov vidimo, da je poselitev teh krajev posebej močna v obdobju med 12. in 13. stol., ko je zajela tudi višinska področja. Kako je poseljevanje potekalo pa nam bo lahko odkrila šele natančnejša analiza podatkov, ki jih bomo dobili s pomočjo drugih že zgoraj omenjenih pomožnih ved.

Naj na tem mestu opozorim le še na dejstvo, da so za kolonizacijo iz obdobja med 10. in 13. stol. značilna imena s pridevki vas ali selo (8). V naši dolini lahko naštejemo vsaj štiri takšne kraje: Stara vas, Pesja vas (Hundsorf),

Paška vas in Selo pri Šaleku. Natančnejša analiza starih imen bo gotovo prinesla še kakšne nove ugotovitve. Povsem odprto pa ostaja vprašanje kolikšna je bila gostota poselitve v obravnavanem območju. Vsa ta vprašanja so za poznavanje starejše zgodovine Šaleške doline primarna in bodo morala imeti pri preučevanju vso prioriteto.

*Za izpopolnitev slike o Šaleški dolini bo potrebno poskusiti razrešiti odprta vprašanja iz cerkvene zgodovine, ki so nakazana že v delu Ignaza Orožna, *Das Dekanat Schallthal*. To je že omenjeno vprašanje nastanka Škalske cerkve, vprašanje odnosa med Škalami in gornjegrajskim samostanom in na drugi strani vprašanje odnosa med škalsko cerkvijo in gradom Turn v Škalah, ki nam bodo verjetno odkrila več o nastanku in starosti škalskega gradu in Škal kot naselja pod gradom. Poleg tega je zanimivo vprašanje filialne cerkvice sv. Jakoba v Zabrdi, ki bi lahko izšla iz grajske kapele starega gradu Limbar in bi dokončna potrditev te teze v marsičem razjasnila usodo samega gradu. Nepopravljiva škoda pa je bila narejena, ko se je dopustilo, da sta bili po vojni uničeni dve od najstarejših in za raziskovanje najzanimivejših cerkva, s čimer bo verjetno marsikateri problem, ki bi bil sicer rešljiv ostal le hipoteza.*

Od vseh sklopov vprašanj, ki jih postavlja pred zgodovinarja starejša zgodovina je najbolj obdelan razvoj gradov, za kar gre zasluga dr. Ivanu Stoparju in njegovemu neutrudnemu prizadevanju za dvig kastelologije na Slovenskem. Pa tudi na tem področju skriva Šaleška dolina še marsikatero skrivnost. Največ novega pa verjetno lahko pričakujemo od raziskave gradu Turn v Škalah, ki je tak, kot ga lahko vidimo danes, narejen v 18. stol., v sebi pa brez dvoja skriva srednjeveško zasnovo. Ravno tako pa so odprta vprašanja pri gradu Limbar nad Pesjim in o gradu Kacenštajn, pri katerih pa je mnogo težje pričakovati revolucionarna odkritja, saj sta oba gradova že izginila in smo vezani le na možna arheološka odkritja ali na manj verjetne srečne najdbe novih listin.

Šaleška dolina je po koncu madžarskih vojn v 10. stol. preživljala relativno mirno obdobje, ki se je pretrgalo šele v 14. stol. z vzponom celjskih grofov, ki so dobili v svojo last med ostalim celo dolino. Tako ob vzponu, kot še bolj ob propadu celjskih grofov je bila Šaleška dolina prizorišče večjih spopadov, katerih rezultat ni bilo samo uničenje večjega števila gradov, temveč gotovo tudi padec števila prebivalcev in marsikatera opustela kmetija. Poleg tega je 14. stol. znano v slovenski zgodovini kot stoletje epidemij, ki so gotovo tudi v Šaleški dolini terjale svoj davek. Žal taenkrat niso znani pisani podatki o epidemijah v Šaleški dolini v 14. stol. Prva pisana omemba bolezni je iz leta 1580, ko pravi takratni velenjski graščak Baltazar Wagen, da se je kuga »in die Drey Jar Herumb« – torej pred približno tremi leti – že razširila v Velenju (9).

Druga velika nevarnost, ki je takrat začela groziti Šaleški dolini so bili Turki, ki so v 15. stol. nekajkrat prešli tudi naše kraje. Turki in epidemije bolezni so gotovo zavrli razvoj, ki ga beleži dolina v preteklem obdobju in ki se izkazuje tudi v dejstvu, da sta leta 1348 Šoštanj in leta 1374 Velenje dobila trške pravice. Šoštanj je imel tudi svojega trškega sodnika, tedenski tržni dan ob četrtkih in več letnih sejmov, od leta 1436 dalje pa še predpravice v trgovini s soljo in od leta 1492 še v trgovini z lesom in vinom (10).

V 15. stol. beležimo za Šaleško dolino sila zanimiv podatek, ki pa je ostal do danes skoraj neopazen. Leta 1466 je namreč zapisan v matriki dunajske univerze Achaicius de Sebriach, oz. drugič A. Sebriacher de Sachlleck. To je bil sin tedanjih lastnikov Šaleškega gradu Sebriaških. Njega kot študenta najdemo vpisanega med leti 1475 – 1479 na univerzi v Padovi. Leta 1493 je postal tržaški škof in bil med vidnejšimi humanisti svojega časa (11). Seveda ta osamljeni primer ne govori že o razširjenosti izobrazbe med fevdalci Šaleške doline, še manj seveda o kakšni razširjenosti humanizma v dolini. Vendar je podatek zanimiv vsaj zato ker pomaga razbijati prepričanje o tem, da je bila

Šaleška dolina v preteklosti zakoten kraj daleč stran od svetovnega dogajanja.

*Tloris Velenja v
franciscejskem
katastru*

Nov velik vzpon pa doživi Šaleška dolina v 16. stol., ko postane eno od središč protestantskega življenja na Štajerskem. Že leta 1528 beleži vizitacijska komisija, da je v dolini veliko gradov, katerih lastniki so skoraj vsi po vrsti vdani luteranstvu. Znan je primer velenjskega graščaka Franca Lichtenbergerja, ki je sporočil škalskemu župniku, da ne potrebuje njegove maše, naj si le doma mašuje. Ljudi je hujskal, naj cerkvi ne darujejo nič, če bo kdo kaj daroval mora njemu (Lichtenbergerju) dvakrat toliko dati.

Slično je ravnal šoštanjski graščak in forhteneška graščakinja Altenhauserjeva, ki je imela na gradu »odpadlega in oženjenega« duhovnika Jurija Veršiča, ter je silila ljudi poslušati njegove pridige, če pa slišijo »k maši zvoniti, naj si zamašijo ušesa« (12).

Po smrti Franca Lichtenberškega leta 1540 so dobili velenjsko graščino gospodje Wagni, ki so bili ravno tako vneti protestanti. Poleg že omenjenih gradnikov, ki so bili protestanti, se kot taki pojavljajo v dolini tudi lastniki šentiljskega gradu Švarcenštajn, Trebniški. Za Jurija Trebniškega pravi ta isti protokol, da ima na svojem gradu razuzdane-ga meniha. Jurij Trebniški pa je za nas pomembnejši kot svetnik deželnega kneza in kot tisti na čigar gradu je bil razpečevalni center za razširjanje Dalmatinove Biblije po Štajerskem (13). Julija 1574 je Baltazar Wagen zasedel velenjsko trško cerkev MB in v njej nastanil protestantskega predikanta. Okoli trške cerkve se je nato pletel spor med velenjskim graščakom in ljubljanskim škofom vse do leta 1600, ko jo je ponovno z veliko procesijo zasedel novi ljubljanski škof Tomaž Hren (14). V tem sporu je za nas še posebej zanimivo dejstvo, da je velenjski graščak zagovarjal svojo zasedbo cerkve s starimi patronatskimi pravicami, ki jih naj bi »že od nekdanj« imel nad velenjsko cerkvijo. Na drugi strani pa je ljubljanski škof dokazoval svoje predprave pri ustanovitvi cerkve. Žal ni mogel nihče s pomočjo listin dokazati svoj prav, ker bi tako v veliki meri lahko razčistili z dilemo kdo je vodil kolonizacijo Šaleške doline, cerkev ali fevdalci.

Verjetno največja pridobitev protestantskega časa pa je šola, ki so jo ustanovili protestanti v Velenju. Žal nam zaenkrat še niso dostopni vsi viri, ki bi razrešili dileme, katere se pojavljajo. Prvič lahko zasledimo omembo učitelja v Velenju v poročilu g. Urbana Laknerja, vikarja v Škalah, iz leta 1574. V tem poročilu pravi: »Imajo šolnika (schulmeister) in so mu dali mizo, on tudi pred in po pridigi poje.« Fraza, da so mu dali mizo pomeni verjetno v tem kontekstu, da je imel svoj prostor za poučevanje. Dejstvo, da se je učitelj moral preživljati tudi kot korni pevec, pa je precej običajno za podeželske šolnike v tem času. Kje je imel prostor za poučevanje, nam ta kratka omemba šolnika ne pove, domnevati pa smemo, da mu je prostor odstopil velenjski

graščak, naj si bodi na gradu ali kar je verjetneje, v kateri od svojih hiš v trgu. S tem je šola dobila tudi bolj zaseben karakter in je tako bila bolj prikrita in manj izpostavljena preganjanju uradne cerkve. Te vrste prikrivanje je bilo kar običajna praksa protestantov in ga zato upravičeno domnevamo tudi v Velenju. Kakšen je bil značaj šole, kakšna je bila predizobrazba učitelja in kakšna je bila njegova pedagoška uspešnost pri pedagoškem delu pa lahko zaenkrat le ugibamo. Nekaj nam mogoče pove le uporaba izraza »schulmeister«, s katerim so običajno označevali pomožne, vaške učitelje. Mogoče pa nam o značaju šole pove tudi pripomba škalskega vikarja v taistem poročilu, ko pravi za protestantskega predikanta in vse njegove sledbenike v Velenju, da so bili le »nemškega jezika vični« in da so se v nemškem jeziku tudi vobče sporazumevali.

Vendar, če upoštevamo naravnost protestantov, da poučujejo in pridigajo v jeziku dežele, nadalje nujno pristranost poročanja katoliškega vikarja, ter zelo verjetno nizko izobrazbo »schulmeistra«, je zelo verjetno, da je pouk potekal v slovenskem jeziku in da lahko povsem upravičeno govorimo o zametkih pravega slovenskega osnovnega šolstva v Velenju. Da pa je bil problem jezika pri pridiganju velik, nam pove dejstvo, da so leta 1573 zamenjali protestantskega predikanta Andreja Maierja, ki ni znal slovensko z drugim, Andrejem Borosom, ki je bil slovenskega rodu in je pridigal v slovenščini. Za vprašanje protestantizma v Šaleški dolini, bo potrebno preučiti tudi delovanje Ivana Dolijanskega, predikanta rodом iz Hrvatskega, ki je deloval v Šaleški dolini in tudi širše v Mislinjski in Savinjski dolini, bil nekaj časa tudi predikant v Golčah in za katerega pravi tudi tako pristranski vir, kot je katoliški vikar, da je zelo delaven, uspešen in priljubljen.

Druga omemba protestantskega učitelja v Velenju je nekoliko starejša. Leta 1611 je namreč poročal Mihael Stich, kooperator v Škalah na sinodi v Gornjem gradu: »Heretiki ki so tu, so plemiči. Govori se, da je prišel k plemiču Sauer-

ju (novemu lastniku gradu Velenje op. avt.) predikant. Imajo heretične knjige in berejo skupaj s plemiči v nemškem jeziku. Plemiška družina ne pusti priti uradnemu katoliškemu župniku. Učitelj (pedagogus), ki je doma iz Šoštanja, biva pri Sauerju...« Predikant o katerem je govora je skoraj gotovo še Ivan Dolijanski, ki je bil tu kljub temu, da ga je že leta 1600 Tomaž Hren izgnal iz teh krajev. Ta omemba učitelja je torej že iz časa, ko je protestantizem v Šaleški dolini doživel glavni udarec, izgubo velenjske trške cerkve.

Da je bil protestantizem v tem času že v upadanju, nam pove samo poročilo, saj vidimo, da je delovanje predikanta in učitelja vezano izključno na plemiško rodbino. To nam potrjuje tudi podatek, da so brali v nemškem jeziku. Za nas najzanimivejše pa je dejstvo, da se v poročilu omenja učitelj (pedagogus), ki je doma iz Šoštanja. Ta omemba nam posredno govori, da je moralo biti pedagoško delo protestantov mnogo uspešnejše kot se zdi po skromnih ohranjenih poročilih, saj bi drugače ne mogel nekdo, ki je bil verjetno neplemenitega rodu, saj bi v nasprotnem primeru omenjali tudi njegov rod, če že ne ime, pridobiti zadosti visoko izobrazbo za pridobitev naziva pedagogus (15).

Poznavanje tega obdobja pa bo nepopolno, če bomo ostali le pri vedenju o protestantih in njihovem delovanju, naj je bilo še tako pomembno. Za ustvarjanje celotne slike tega obdobja bo potrebno na osnovi urbarjev, imenjskih knjig in katastrov preučiti tudi naseljenost pokrajine, položaj kmetov in vprašanje ali oz. v koliki meri se je že v tem času začel tudi v Šaleški dolini razvijati poseben sloj prebivalstva, trgovci in obrtniki. Danes sicer poznamo že nekaj omemb rokodelcev, kot so bili kovači, sedlarji v Velenju in Šoštanju, toda ta problematika je za Šaleško dolino, lahko rečemo, še povsem neraziskana in si zato še ne moremo ustvariti jasne slike položaja v dolini v tistem času.

Ta slika je toliko pomembnejša, ker bi nam pomagala osvetliti vzroke, ki so pripeljali do kmečkega upora leta 1635. O uporih je sicer več pisal dr. Jože Koropec v svoji knjigi »Mi smo tu«, (za Šaleško dolino pa glej tekst Jožeta Hudalesa »Le vkup, le vkup uboga gmajna«, ki je objavljen tudi v pričujočem zborniku). Še vedno pa je ostalo odprto marsikatero vprašanje, posebej o specifičnih vzrokih za upor, ki so se razlikovali od gospostva do gospostva in ki nam jih lahko pomaga odkriti šele analiza položaja kmetov pred uporom.

Ne glede na odprta vprašanja pa je čas 16. in 17. stol. vendarle obdobje o katerem imamo podatke in je vsaj do neke mere raziskano. Skoraj povsem drugače pa je za naslednje obdobje, 18. stol., ki je po krivici ostalo med avtorji, ki so raziskovali tudi zgodovino Šaleške doline zapostavljeno. Pa vendarle je to čas v katerem so se zgodili za Šaleško dolino pomembni in za razumevanje nadaljnjega dogajanja ključni dogodki.

18. stol. velja v slovenski zgodovini kot čas v katerem je po propadu reformacijskih idej začela ponovno kliti in se tudi v javnem življenju izkazovati ideja slovenstva. Zato se seveda zainteresiranemu takoj postavi vprašanje, v koliki meri je bila v tem gibanju soudeležena tudi Šaleška dolina.

Po drugi strani pa je to obdobje intenzivnega uveljavljanja sodobnih kapitalističnih odnosov v proizvodnji in tudi državni ureditvi. V 18. stol. lahko v naši dolini postavimo vsaj začetek delovanja usnjarne, ki jo je leta 1788 kupila družina Vošnjak (16). Usnjarstvo je bilo v Šoštanju ena najpomembnejših proizvodnih panog. Poznamo več usnjarskih delavnic, res pomembni pa sta le obe delavnici dveh vej družine Vošnjak. Prvi Vošnjak se je v Šoštanj preselil leta 1750, za njim pa sta se v trg usmerila tudi njegova dva sinova (17). (Sicer pa lahko družino Vošnjak v dolini zasledimo že od leta 1542, ko jih srečamo v popisu podložnikov gradu Ekenštajn (18).) Ivan Vošnjak je prevzel domačo

delavnico v nekdanji Delopstovi hiši, drugi sin Mihael pa je začel usnjarsko obrt leta 1788 v usnjarski delavnici pokojnega Ivana Toterja, ki je stala na mestu današnje tovarne usnja. Od tega datuma dalje lahko govorimo o industrijski dobi v šoštanjskem usnjarstvu.

Sicer pa imamo v letu 1788 za Šoštanj podatek, da je bilo v Šoštanju pet krojačev in trgovcev, štirje gostilničarji in čevljarji, po dva usnjarja in rudarja, ter še mizar, lončar, krznar, klobučar, barvar, zidar, urar, kovač, sedlar in rano-celnik. Ti podatki nam povedo, da je bil Šoštanj kot največji in najpomembnejši kraj v Šaleški dolini še izrazito obrtniško usmerjen in da bi torej težko govorili o kakršnih koli zametkih industrije, z že omenjeno izjemo Vošnjakove usnjarne. In res se iz nobene od omenjenih obrtnih delavnic ni razvila industrijska proizvodnja. Omemba dveh rudarjev nas verjetno opozarja na obstoj starega rudnika svinca in cinka v Puharjih, kot je že opozoril J. Hudales v svoji Šoštanjski kroniki. Toda vprašanju rudarjenja v Šaleški dolini v 18. stol. bo očitno potrebno posvetiti še več pozornosti, saj nas na obstoj nekega rudnika opozarja omemba 7 rudarjev v Škalskih Cirkovcah v štetju leta 1754, h kateremu se bomo vrnili kasneje (19). O katerem rudniku je govora v zvezi s temi rudarji je na tej stopnji vedenja težko decidirano trditi.

Še manj podatkov, kot jih imamo o razvoju Šoštanja v obravnavanem obdobju, je na voljo o razvoju drugega središča doline, Velenja. Na podlagi tega pomanjkanja podatkov pa sklepamo, da je cela dolina v 18. stol. živela mirno in počasno življenje. O tem nam govorijo tudi podatki, ki nam jih posredujejo rezultati prvega štetja prebivalcev, ki je bilo izvedeno leta 1754 zaradi potreb davčnih in socialnih reform. Drugo štetje za katero imamo podatke iz 18. stol. je bilo leta 1770, ko je bila izvedena prva vojaška konskripcija.

Štetje (20) leta 1754 so izvedli župniki po svojih župnijah. Podatke imamo samo za tisti del naše sedanje občine, ki je spadala pod ljubljansko škofijo. To pomeni, da ni podatkov za ozemlje, ki ga pokriva župnija Šmartno ob Paki. Zajete pa so župnije Šoštanj (sv. Mihael), ki je obsegala kraje Družmirje, Lokovica, Ravne, Skorno, Sv. Florijan, Sv. Vid, Šoštanj, Topolšica in Zavodnje; Sv. Ilj pri Velenju s kraji Laze, Ložnica, Studenec, Zgornja Ponikva; St. Janž na Vinski gori, s kraji Črnova, Lipje, Prelska, St. Janž na Vinski gori; Sv. Martin pri Šaleku, ki je obsegal kraje Paka, Šalek, Šmartinske Cirkovce; Škale s kraji Bevče, Kavče, Plešivec, Podkraj, Sv. Bric, Škale in Velenje. Verjetno enaka področja pa je zajelo tudi štetje leta 1770, ki je bilo narejeno zaradi potreb vojaškega nabora in so za osnovo nabornega okraja vzeli meje predjožefinskih župnij.

Obe štetji sta dali naslednje rezultate:

<i>Župnija</i>	<i>1754</i>	<i>1770</i>
<i>Šoštanj</i>	<i>2466</i>	<i>655</i>
<i>Sv. Ilj</i>	<i>1009</i>	<i>1109</i>
<i>St. Janž</i>	<i>765</i>	<i>1006</i>
<i>Sv. Martin</i>	<i>502</i>	<i>516</i>
<i>Škale</i>	<i>1824</i>	<i>1811</i>
<i>Skupaj</i>	<i>6566</i>	<i>5097</i>

Takoj se seveda postavi vprašanje točnosti dobljenih podatkov, saj to ni bilo uradno štetje opravljeno po vseh določilih, kot jih tako štetje zahteva. Tako ne vemo kako so štelili ljudi, ki so se v dolini nahajali le začasno, ravno tako pa ne vemo kako so upoštevali tiste, ki so bili začasno odsotni. Ravno tako ne vemo ali je župnik pri opravljanju popisa hodil od hiše do hiše ali je le pozval ljudi naj pridejo v cerkev in tam izvršil popis, kot je npr. bil primer z

župnikom pri Sv. Petru pri Kunšperku, s čimer so bili dobljeni podatki seveda mnogo bolj vprašljivi. Toda na splošno moramo reči, da so župniki opravili svoje delo zelo vestno in da, če štetje leta 1754 primerjamo s prvimi uradnimi štetji v 19. stoletju, kaže veliko mero točnosti. Pri podatkih za naše kraje pa takoj lahko vidimo vsaj dve očitni napaki. Podatek za število prebivalcev v župniji Šoštanj je za leto 1770 očitno prenizek in je podatek dobljen za leto 1754 gotovo točnejši. Ravno tako je porast prebivalcev v župniji St. Janž prevelik, toda tu je težje decidirano trditi katero od obeh štetij je točnejše.

Za poznavanje Šaleške doline v tem času pa je verjetno še zanimivejša tabela od te, ki nam da skupno število ljudi, tista v kateri so prebivalci razdeljeni po njihovem družbenem položaju (conditio). Pri popisovanju le tega je prihajalo do največjih razlik, saj ni bilo enotnih in jasnih navodil. Za popis v naši dolini nam o načinu, ki ga je ubral pri določanju družbenega položaja popisanih oseb nekaj pove le šentiljski župnik. Kmete je označeval z gospodarji (Wirth), pri svojem štetju pa je opozoril tudi na relativni pomen uporabljenih izrazov: »... da so skozi (pojem) gospodarji (wirth) označeni vsi kmetje, ki imajo ali celo, polovično ali četrtinsko hubo, s (pojmom) freihold (štejemo med kajžarje) razumem tiste, ki so gosposki podložni z vinogradom, njivo ali vrtom, z (pojmom) inwohner (posli) razumem tiste, ki so pri kmetih v hiši ali v njihovih vinogradih. V Šentjanžu pozna še sogornike (Bergholden), ki jih glede na obseg njihove zemljiške posesti vsaj na splošno lahko uvrstimo v skupino kajžarjev. V Šentjanžu pa pozna tudi skupino rojenjaki (Erbholden), ki se jih glede na to, da so bili le manjši posestniki, da uvrstiti med kajžarje. Bilo pa jih je le nekaj primerov. V župniji Šentjanž in Škale, ki sta bili vinogradniški pa srečamo tudi viničarje. Tiste, ki so živeli v tujih vinogradih štejemo med gostače, tiste, ki so imeli svoj vinograd pa med kajžarje«.

Prebivalstvo po skupinah v absolutnem številu:

<i>Župnije in vikarijati</i>	<i>Kmetje</i>	<i>Kajžarji</i>	<i>Gostači</i>	<i>Posli</i>	<i>Ostali</i>	<i>Skup.</i>
<i>Šoštanj</i>	1126	212	428	410	290	2466
<i>Sv. Ilj</i>	546	249	58	145	11	1009
<i>St. Janž</i>	331	241	103	88	2	765
<i>Sv. Martin</i>	229	99	73	88	13	502
<i>Škale</i>	845	376	262	270	71	1824
<i>Skupaj</i>	3077	1177	924	1001	387	6566

Na tem mestu se ne bomo spuščali v natančne analize dobljenih podatkov, saj bo za to potrebno podatke precizirati. V oči pa nam vendarle takoj pade dejstvo, da je večje kot v drugih krajih število ljudi, ki jih uvrščamo v rubriko ostali v župnijah Šoštanj in Škale. To nam razloži dejstvo, da sta v ti dve župniji spadala oba trga Šoštanj in Velenje. V obeh župnijah so zajeti obrtniki v večjem številu in zato lahko domnevamo, da so zajeti v celoti.

Za natančno analizo stanovske strukture Šaleške doline, pa bo potrebno natančneje analizirati štetje po posameznih krajih.

Drugo vprašanje, ki ga bo potrebno analizirati za izpopolnitev slike o Šaleški dolini v tem obdobju, pa je vprašanje kulturnega in duhovnega življenja doline.

18. stol. je čas, ko se spremeni cerkvena organizacija (1788) in preide Škalska dekanija izpod ljubljanske škofije pod lavantinsko škofijo. V ljubljanski škofiji je nastopil vladikovanje leta 1769 kot koadjutor in od leta 1772 kot škof Karel Janez Herberstein. Z nastopom njegovega vladikovanja pa beležimo tudi čas popolne afirmacije janzenizma kot odločilne teološke usmeritve. Ne da bi se na tem mestu spuščali v kakršnokoli analizo janzenizma na Slovenskem,

lahko ugotovimo, da je vloga janzenistov pri kulturnem vzdigu slovenščine in slovenstva nesporna. Zato je toliko zanimivejše vprašanje, če in kakšne so bile posledice te teološke usmeritve na duhovno življenje Šaleške doline. Že po bežnem pregledu dostopne literature in virov lahko ugotovimo, da se vsaj težnja po strogosti v duhovnem življenju ni mogla prijeti. Druga polovica 18. stol. je namreč čas, v katerem je nastalo veliko število oltarjev in ostale oprave po cerkvah Šaleške doline. Brez težnje po popolnosti lahko naštejemo opravo cerkve v Belih vodah, glavni oltar v cerkvici v Gorenju, veliki oltar v cerkvi sv. Nikolaja na Plešivcu, ki je iz leta 1784, veliki oltar cerkve v Šentbricu, ki je iz konca 18. stol., veliki oltar cerkve posvečene sv. Ožboltu v Škalskih Cirkovcah in še bi lahko naštevali. V ta čas datira tudi veliko število predelav in modernizacij cerkva. Veliko število jih je ravno v tej dobi dobilo nov obokan strop, nekatere, kot npr. cerkev sv. Andreja v Šaleku tudi nov zvonik in stranske kapele (21). O »ljudskosti« cerkvenega življenja bi nam verjetno lahko več povedala tudi analiza delovanja in vpliva bivšega frančiškana p. Elisaeusa Jelenca, ki je kaplanoval pri cerkvici v Škalskih Cirkovcah od 1787 leta do 23. novembra 1790 (22).

Po drugi strani pa nam pade v oči dejstvo, da najdemo v konzistoriju ljubljanske škofije leta 1773 in 1774 Nikolaja J. Kraškoviča, komisarja v Starem trgu pri Slovenj Gradcu, ki je bil pred tem v letih 1732 do 1742 vikar in komisar v Škalah in Janeza Jurija Kraškoviča, doktorja teologije, vikarja in komisarja v Škalah v letih 1750 do 1785, torej v času, ko je bil tudi član škofijskega konzistorija. Toda zaenkrat nimamo nobenih podatkov o tem, da bi imel janzenizem kakršenkoli vpliv na življenje v dolini (23).

Je pa 18. stol. čas, ko tudi v Šaleški dolini beležimo ponoven začetek osnovne šole. Leta 1777 je namreč otvoril cerkovnik in organist Janez Roser z dovoljenjem takratnega šoštanjskega župnika F.K. Ettla zasilno šolo, ki je postala leta 1799 redna (24).

Mnogo več podatkov, kot za dobo 18. stol. imamo na voljo za naslednje stoletje. Čas, ki ga v slovenski zgodovini obeležuje kulturna, politična in predvsem narodnostna prebujanje, je pustil velike posledice tudi v naši dolini. Osnovo dogajanja v Šaleški dolini je v tem času začela dajati prebujajoča se industrija. Poleg že omenjene vošnjakove usnjarne, ki je postala konec stoletja že prava usnjarska industrija je v Šoštanju še celo stoletje deloval rudnik svinca in cinka v Puharjih, v zvezi s katerim so tudi poskusi izgradnje cinkarne. V dolini pa je v drugi polovici 19. stol. nastajal tudi premogovnik, katerega začetek industrijskega obratovanja štejemo v leto 1875. Ne glede na pojavljanje industrije v dolini, pa je osnova gospodarstva ostala še vedno kmetijstvo. Zato je za dolino toliko pomembnejše dogajanje v prelomnem letu 1848. Da lahko že v prvi polovici stoletja govorimo o razvitem narodnostnem delovanju je dokaz delo Petra Mussija (25), šoštanjskega vzornega učitelja, Škalčana dr. Jožeta Kranjca, pravnika svetovnega slovesa, ki je za našo dolino in za slovensko zgodovino pomemben predvsem kot poslanec v dunajskem parlamentu leta 1848. V njem je spadal med najnaprednejše liberalne politike, hkrati pa je spadal med tiste slovenske politike, ki so se borili za Zedinjeno Slovenijo. Zaradi tega svojega delovanja je imel še dolgo težavo, saj je znano, da je celo še leta 1854 slovenjgraški glavar preiskoval v Škalah pisma, ki jih je Krajnc pisal domov (26). O svojih nihanjih med levico in desnico pri glasovanju v dunajskem parlamentu je sam zapisal, da je z nemško levico glasoval, ker je ta »v čisto političnih rečeh, ki narodnost ne zadevajo, za pravo svobodo bolj junaško poprijela kakor desnica ino pri takih prašanjah nobeden Slavijan svojiga naroda ni izdal, ako je včasi z njo potegnil«, pri vprašanjih, ki so se tikala slovanske narodnosti pa je »vsakokrat brez razločka z češko desnico glasoval«. Pri drugih rečeh pa »so se gospodje Čehi dostikrat za prijatle aristokracije skazali, ino pri takih perložnostih« se je »od njih ločil ino z levico držal« (27). Ti podatki nam rišejo človeka, ki je bil napreden Slovenec. Zaradi prvega ni bil med Slovenci zelo priljubljen in se je

moral večkrat braniti pred očitki nemškutarstva, zaradi svojega trdnega slovenstva pa je imel takšne težave pri vladi, da je moral večkrat menjati kraj službovanja in imel celo še v Pragi težave zaradi svojega slovanstva. Vsekakor je dr. Jože Krajnc osebnost, ki je bila v slovenskem zgodovinopisju prevečkrat zapostavljena ob proučevanju revolucionarnega 1848 leta, žal pa je dr. Jože Krajnc skoraj povsem pozabljen tudi v Šaleški dolini.

Poleg teh dveh mož, ki sta pomagala sooblikovati slovensko politiko leta 1848, poznamo iz doline v kasnejšem obdobju še več pomembnih slovenskih poslancev, ki so se vsak v svojem obdobju zapisali v zgodovino. Prvi je vsekakor dr. Jože Vošnjak (o njegovem pomenu več v: Jože Hudales, Vošnjaki in Šaleška dolina), istočasno, ko je bil izvoljen v štajerski parlament Vošnjak, leta 1867, pa je dalo Velenje tudi drugega poslanca. To je tokratni velenjski župan Jožef Rak, ki je vsa štiri leta deloval kot napreden – liberalen politik. Za Rakom je bil leta 1870 izvoljen Karel pl. Adamovič, tedanji lastnik velenjskega gradu. Tudi on je na volitvah nastopil kot kandidat slovenske liberalne stranke in je ves čas svojega mandata (do novembra 1873, ko se je zaradi bolezni moral umakniti) glasoval z njo. Kasneje so na to mesto prihajali nemški kandidati vse do leta 1896, ko ga je zasedel slovenski klerikalni kandidat iz Šoštanja Ivan Vošnjak in za njim leta 1909 dr. Karl Verstovšek iz Velenja. Tudi pri volitvah v državni zbor so v sodnem okraju Šoštanj zmagovali slovenski kandidati; najprej leta 1873 in 1879 dr. Jože Vošnjak iz Šoštanja, leta 1885 njegov brat Mihael. Leta 1907 je bil na prvih direktnih volitvah v državni zbor izvoljen za poslanca velenjski gostilničar in mesar Vinko Ježovnik. Ježovnik je že pred iztekom mandata leta 1910 umrl, njegovo mesto je zasedel že omenjeni dr. Karl Verstovšek, ki je bil ponovno izvoljen tudi na zadnjih volitvah v avstrijski državni zbor leta 1911 (28).

Stanje v politični situaciji v dolini, pa nam verjetno najboljše odlikuje pisec članka v Slovenskem gospodarju leta

1880, ko piše ob volitvah župana v Škalah: »V zadnji številki »Gospodarja« se je glede zadnje volitve občinskega predstojnika (župana)... z zmago svoje stranke hvalil in može nasprotne stranke napadal. No, pri volitvi župana je v istini konservativna stranka zmagala, če je nam že ljubo stranke krščevati; ali v Škalah o konzervativcih ali liberalcih govoriti, je toliko kakor v mehkih svetlobo v temno sobo nositi. Kje je kaki liberalec v Škalah? – Pojte, pojte! Stranki sta bili dve, pa obe enako liberalni ali klerikalni ali konservativni, kakor hočete; le ena je hotela tega moža, druga je agitirala za drugega...« Slika podeželja, ki je pod vplivom cerkve in že zaradi tradicije klerikalno, ki pa je pravzaprav indeferentno do »velike politike«, je značilna za take podeželske okraje kot je bila Šaleška dolina. Ta slika pa nas opozarja, da nam dejstvo, da so bili poslanci izvoljeni v Šaleški dolini pretežno liberalci, ne dovoljuje sklepa, da je imela v Šaleški dolini liberalna stranka oporo in večino. Odločitev ljudi za tega ali onega kandidata je bila bolj rezultat odločitve za konkretnega človeka, kot odločitve za njegov program.

Pojavljala pa so se nasprotja drugačne vrste. To so bili boji in odločitve na narodnostni bazi. V 19. stol. sta se izoblikovala v Šaleški dolini dva nasprotna si centra: Šoštanj, ki je bil pod vplivom velike gospodarske moči nemške veje Vošnjakov usmerjen nemško in okoliški kraji z občinama Velenje in Šoštanj okolica, ki sta vodila slovensko usmerjeno politiko. Velenje sicer brez nemškutarjev nikoli ni bilo, vendar nikoli niso imeli velikega vpliva. Leta 1910 ko je bilo na štetju izkazanih največ ljudi z nemškim občevalnim jezikom, njih število ni presegalo 30 %.

Šaleška dolina je dočakala prvo svetovno vojno torej kot pretežno kmetijsko orientirana pokrajina, s počasnim, toda vztrajnim razvojem, ki so ga zunanji dogodki pretresali le na površju. Vsekakor pa lahko ugotovimo, da je ne glede na, z današnjimi merili merjeno, revščino, ki je bila glavna

značilnost življenja doline, razvoj v ničemer ni prehitel samega sebe in je bila dolina v tem času sama s seboj še v ravnovesju, česar pa ne bi mogli več trditi za današnji čas.

Opombe:

1. Ignaz Orožen, *Das Bisthum und die Diözesse Lavant*; V. Theil, *Das Dekanat Schallthal*, Graz 1884; Jože Curk, *Sakralni spomeniki na območju občine Velenje*, Topografsko gradivo III., Celje 1967; Ivan Stopar, *Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem*, Ljubljana 1982
2. I. Orožen, n.d., str. 3
3. Vire za Štajersko, ki pridejo v poštev za naše kraje, so objavili: Franc in Milko Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, Lj., knjiga I–V, 1902 – 1928; Hans Pirchegger, *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark I–III*, Graz 1949; J. Zahn, *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark I–III*, 1875–1903; H. Appelt – G. Pferschy, *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark IV*, 1960–1975; na tem mestu naj še opozorim na prepis urbarja gornjegrajskega samostana iz leta 1426 v: I. Orožen, *Das Bisthum und die Diözesse Lavant II*, *Das Benediktiner Stift Oberburg*, Maribor 1876, ki zajema tudi Šentilj in manjše posesti v Velenju in Družmirju
4. O vprašanju kolonizacije glej predvsem: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*, *Zgodovina agrarnih panog*, I zvezek. *Agrarno gospodarstvo*, Ljubljana 1970, str. 29 – 127, z vso tam navedeno literaturo
5. I. Orožen, *Das Dekanat Schallthal*; J. Curk, n.d.
6. Za vprašanje gradov glej: I. Stopar, n.d.; H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*, München 1962
7. Ferdo Gestrin, *Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti po urbarju leta 1426*, ZČ 1952–53/VI–VII, zemljevid med stranmi 480–481
8. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*, I., str. 73
9. I. Orožen, n.d., str. 34, 35
10. J. Hudales, *Šoštanjska kronika*, v. *Šoštanj–mesto v Šaleški dolini*, Šoštanj 1985; Franc Hribernik, *Zgodovina Šoštanja in okolice*, tipkopis v Muzeju Velenje
11. Primož Simoniti, *Humanizem na Slovenskem in Slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*, SM 1979, str. 122 in 247
12. I. Orožen, n.d., str. 27–30
13. F. Kovačič, *Slovenska zemlja, Opis slovenske pokrajine*, VII. del – *Slovenska Štajerska in Prekmurje*, str. 272, 276
14. I. Orožen, n.d., str. 169–258
15. T. Ravnikar, *Oris zgodovine šolstva v Šaleški dolini do prve svetovne vojne*, tipkopis v Muzeju Velenje
16. Viktor Kojc, *Kratek zgodovinski razvoj tovarne usnja v Šoštanju*, v:

185 let tovarne usnja Šoštanj 1788 – 1873, Šoštanj 1973; za razvoj industrije v Šaleški dolini glej tudi: 100 let rudnika lignita Velenje, Velenje 1975

17. J. Hudales, n.d., str. 17

18. I. Orožen, n.d., str. 155

19. Vlado Valenčič, Starostna in družbena struktura prebivalstva v prejožefinski ljubljanski škofiji po štetju leta 1754, ZČ XVII, 17/1963

20. Podatke o štetju povzemam po: Vlado Valenčič, Štetje prebivalstva leta 1754 v predjožefinski ljubljanski škofiji in njegovi rezultati, ZČ 16/1962 in V. Valenčič, n.d., ZČ 17/1963

21. J. Curk, n.d.

22. I. Orožen, n.d., str. 52

23. Herberstein Karel Janez, geslo v SBL, Ljubljana 1925, str. 303 – 313

24. T. Ravnikar, n.d.; F. Hribernik, Mesto Šoštanj, Celje 1930, str. 53 – 89

25. F. Hribernik, n.d.

26. Karl Verstovšek, Dr. Jože Krajnc, Ilustrovani narodni koledar 1901

27. Krajnc Jože, geslo v SBL, Ljubljana 1925, str. 547

28. J. Hudales, Velenjska kronika, Velenje 1984, str. 13